

מדף הספרים

מדור ביקורת ספרים

אדם ניר על הספר *מדיניות ההשכלה הגבוהה של ישראל 2000 – 2023: פוליטיזציה, מדע וחברה* מאת עמי וולנסקי, הוצאת מאגנס, 2024

ספרו של עמי וולנסקי מתאר את תהליכי השינוי שהתרחשו במערכת ההשכלה הגבוהה בישראל תוך התמקדות בתיאור הישגיה וחולשותיה, במחלוקות בנוגע ליעדיה ובמכלול הכוחות המניעים אותה והפועלים עליה. הספר המתבסס על עושר יוצא דופן של מקורות ראשוניים ועובדות, מציג גישה ביקורתית ביחס לתהליכי השינוי שחלו במערכת ההשכלה הגבוהה ומביא המלצות בנוגע לכיווני התפתחות אפשריים ורצויים בעתיד.

אחד עשר פרקי של הספר עוסקים בסוגיות שונות השזורות בתהליך ההתפתחות של ההשכלה הגבוהה בישראל תוך התמקדות באתגרים שניצבו בפני המערכת בעבר וניצבים בפניה גם בהווה. הפרק הראשון מוקדש לתיאור היסטורי של מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל. הוא סוקר את תהליך ההתפתחות של החינוך הגבוה בישראל מהקמת המדינה ועד לסוף המאה העשרים. הפרק מתאר את הרקע ומונה את הסיבות להקמת הוועדה לתכנון ותקצוב (ות"ת) בהן – הניהול הגרעוני של מרבית האוניברסיטאות, מיעוט הצעירים יוצאי אסיה אפריקה שהתקבלו ללימודים גבוהים, הביקוש ההולך וגדל להשכלה גבוהה, והצורך לקבוע קריטריונים לתקצוב האוניברסיטאות כדי למנוע מעורבות פוליטית בהחלטות הנוגעות לתקצובן.

הפרק השני מתמקד בעשור הראשון של המאה העשרים אותו מכנה עמי וולנסקי "העשור האבוד" בשל קיצוצי התקציב המשמעותיים שמערכת ההשכלה הגבוהה ספגה. קיצוצים אלה הובילו בין היתר לצמצום במספר התקנים לחברי סגל חדשים ולעליה בממוצע הגיל של חברי הסגל המכהנים. הפרק דן במחירים שונים שהמערכת שילמה בעשור זה ובכלל זה – ביסוס תרבות של "קיצורי הדרך" שנועדה לאפשר לסטודנטים להשלים את חובותיהם לתואר במהירות על חשבון מהות והעמקה ובחוק ההסדרים שפגע בחופש הפעולה של המועצה להשכלה גבוהה (מל"ג) ובמעמד ות"ת.

הפרק השלישי מתמקד באתגר הרחבת הנגישות להשכלה גבוהה לבני החברה החרדית ובהתפתחות מדיניות מל"ג בנוגע לשילוב חרדים בחינוך גבוה. הפרק מתאר את תכנית העבודה של ות"ת שביקשה לעודד את המוסדות להשכלה גבוהה לשלב חרדים ואת האתגרים שהיו כרוכים במהלך זה בהם, היעדר תשתית השכלתית מתאימה לבנים חרדים שלמדו במוסדות תורניים והדרישה להפרדה מגדרית, סוגיה שהיוותה מוקד למחלוקת שהגיעה עד לפתחו של בית המשפט הגבוה לצדק.

הפרק הרביעי מתמקד באתגר הרחבת הנגישות להשכלה גבוהה לבני החברה הערבית, בחסמים העומדים בפני ערבים המבקשים להשתלב במוסדות להשכלה גבוהה ובפעולות שנעשו על ידי המוסדות כדי להסיר חסמים אלה ובכלל זה, יצירת המצרף כחלופה למבחן הפסיכומטרי, הפעלת מכינות ומרכזי מידע וסיוע ותוכנית ההכנה לקראת שנת הלימודים הראשונה. הפרק מצביע על התפקיד המכריע של מל"ג, ות"ת ואגף התקציבים באוצר בסילוק החסמים, ועל תרומתם לתיקון מציאות חברתית מעוותת שהגבילה את כניסתם

של סטודנטים ערבים למוסדות להשכלה גבוהה. הפרק מותח ביקורת על השימוש הגורף במדדי קבלה המתעלמים ממאפיינים תרבותיים וחברתיים שיוצרים תנאי פתיחה לא שווים עבור בני החברה הערבית. פרקים חמש ושש מוקדשים לתיאור וניתוח של דוחות שנכתבו על ידי וועדות בינלאומיות שבחנו את הישגיהם של המוסדות להשכלה גבוהה בישראל מפרספקטיבה של תחומים דיסציפלינריים שונים. פרק חמש מציג את ממצאי הדוחות של שישים ושתיים וועדות שבחנו תחומי הוראה ומחקר שונים בחלוקה לשלוש קטגוריות: תחומים שנמצאו כפורצי דרך מדעית, תחומים שהישגיהם דומים לרמה המקובלת בעולם ותחומים שנמצאו נמוכים מהמקובל בעולם. הפרק השישי מתמקד במאפיינים משותפים העולים מתוך הדוחות השונים מתוך מטרה לעמוד על קשיי היסוד של מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל. התיאור והניתוח של מאפיינים אלה מוביל בסופו למסקנה, שהקשיים אינם תולדה של חולשה אינטלקטואלית אלא, נובעים מחולשת המנהיגות האקדמית שהובילה בין היתר לניתוב שגוי של משאבים ותקציבים.

הפרק השביעי מתמקד בהתגברות המעורבות הפוליטית במערכת ההשכלה הגבוהה שהתבטאה בניסיון להרחיב את השפעת מל"ג אל מעבר לקו הירוק ובהקמתה של אוניברסיטת אריאל. הפרק מתאר את התהליך הפוליטי והמשפטי שהוביל להכרה באוניברסיטת אריאל וכתוצאה מכך, להחלשת מעמדה של מל"ג. מהלך זה מתואר כסיומו של עידן בו תהליך קבלת ההחלטות הנוגעות לעיצוב מדיניות ההשכלה הגבוהה בישראל התבסס אך ורק על שיקול דעת מקצועי ללא מעורבות ישירה של הדרג פוליטי.

הפרק השמיני סוקר את הסיבות שהובילו להקמת הוועדה לתכנון ותקצוב של ההשכלה הגבוהה (ות"ת) ואת הסיבות שהובילו לנסיגה במעמדה של הוועדה תוך התמקדות בתהליכי ההכרה באוניברסיטת אריאל ובמרכז הבינתחומי כאוניברסיטה הפרטית הראשונה בישראל. הפרק מוביל למסקנה כי ות"ת איבדה מכוחה כתוצאה מהתערבות פוליטית שקראה לביטול מעמדם של הגופים שעסקו ברגולציה של ההשכלה הגבוהה על יסוד הטענה, שמדובר בקרטל שיש להכפיפו לסמכות הפוליטית. הפרק מצביע על שיקולים שונים שהתבססות עליהם הייתה יכולה לשמר את מעמדם של גופי הרגולציה הקיימים ולצמצם במידה ניכרת את ההשפעות הפוליטיות על המערכת האקדמית.

הפרק התשיעי מתמקד בהצעת חוק המשילות שגובש על ידי ועדה שהתמנתה על ידי ראש הממשלה, שר האוצר ושר החינוך ונועדה ליצור מנגנון משילות חדש על רקע הביקורת שהופנתה כלפי גופי הרגולציה הקיימים. הקמת הוועדה היה על רקע הטענות, שגופים אלה פועלים כקרטל בעיקר בשירות האוניברסיטאות ואינם דואגים להתאים את המערכת האקדמית למציאות המשתנה. הפרק מתאר את מהלך עבודת הוועדה ומביא את המלצותיה שבסופו של דבר לא הובילו לשינוי החוק בשל הפיכת הממשלה לממשלת מעבר ובשל החשש מאובדן שליטה פוליטית של הממשלה על דמותה של האקדמיה וכיווני התפתחותה.

הפרק העשירי מתאר את הניסיון לשנות את דפוסי ההוראה המסורתיים באקדמיה וליישם דפוסי הוראה חדשניים. על רקע הצגת חזון הקמפוס החדש המשקף את מדיניות מל"ג וות"ת לחולל שינוי בדפוסי ההוראה שאפיינו את האקדמיה באופן מסורתי, מביא הפרק תיאור של האופן בו מאומצת מדיניות זו במוסדות שונים. בין היתר, מתבסס הפרק על שיחות שכותב הספר קיים עם מרצה המלמד קורס בדרכים חדשניות ועם סטודנטים הלומדים קורס מסוג זה שהתייחסו בדבריהם בעיקר, ליתרונות הטמונים בדפוס ההוראה החדש.

הפרק האחד עשר והאחרון מסכם את עיקרי הממצאים בהם דנו הפרקים הקודמים של הספר תוך הצבעה על מספר כיווני התפתחות שיאפשרו את המשך צמיחתה והתפתחותה של מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל. ספרו של פרופסור עמי וולנסקי המתאר את תהליך ההתפתחות של מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל בדגש על שני העשורים האחרונים, מהווה מסמך מקיף ועשיר בעובדות אותן הוא ליקט וערך במלאכת מחשבת. הספר מרתק וכתוב בשפה קולחת. הוא מביא ניתוח מעמיק וייחודי של מכלול הגורמים שתרמו ותורמים

לעיצובה של מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל תוך הצגה מאוזנת של הכוחות הפועלים בתוך מערכת ההשכלה הגבוהה ומחוץ לה וניתוח מדוקדק של השפעותיהם על דרך פעולתה של המערכת לחיוב ולשלילה. הספר מהווה מסמך ייחודי ומקורי הן מבחינת השיטתיות ועושר המידע שהוא מביא ביחס לסוגיות השונות והן, מבחינת הניתוח המעמיק המאוזן והזהיר שהוא מציג שעה שעוסק בנושאים מורכבים ושנויים במחלוקת המערבים מגוון של אינטרסים סותרים.

וולנסקי הצליח לשים את ידו על מגוון רחב ועשיר ביותר של מסמכים ומקורות ראשוניים ולהביא אותם באופן סדור ושיטתי המאפשר לזהות את התהליכים שהתרחשו בגלוי ואולי אף חשוב יותר – את האינטרסים שמאחורי הקלעים ומתחת לפני השטח, שתרמו לשינויים שחלו במערכת ההשכלה הגבוהה בעשורים האחרונים. מדובר בהישג מרשים ביותר בהתחשב בעובדה שחשיפת מסמכים אלה לא תמיד עולה בקנה אחד עם האינטרסים של מי שמחזיק בהם או שהיה שותף לניסוחם. ביד אומן, מצליח וולנסקי לקבץ את המסמכים ולשזור מהם תמונה קוהרנטית המורכבת ממגוון רחב של מקורות המעניקים אמינות לכתוב ותורמים ליצירת תמונה שיטתית ושלמה.

בספרות המחקרית ניתן למצוא פרסומים המתמקדים בהיבטים שונים של ההשכלה הגבוהה בישראל ובכלל זה, עבודות שעוסקות בהערכות המצוינות של האוניברסיטאות בישראל, בתפוקות המחקר של המוסדות להשכלה גבוהה מפרספקטיבה לאומית ובינלאומית, בהוראה מקוונת, במקורות המימון של המוסדות להשכלה גבוהה או בקליטה של חוקרים חדשים.

ייחודיות הספר הנוכחי מתבטאת בין היתר, בניסיון להתבונן ולהסביר מפרספקטיבה התפתחותית את תהליכי השינוי המאפיינים היבטים שונים הנוגעים למערכת ההשכלה הגבוהה בישראל. הספר לא מסתפק בהצגת תמונת מצב נתונה כפי שמאפיין לא מעט מהפרסומים בתחום אלא, מתאר את הגורמים שתרמו להיווצרותה. למיטב ידיעתי, לא קיים מסמך דומה המתמקד בהשכלה הגבוהה ומציע ניתוח כה שיטתי ומעמיק של התהליכים והכוחות שהובילו לעיצוב מערכת ההשכלה הגבוהה בדמותה כיום.

עניין אחר הראוי לציון נוגע להתייחסות הספר לסוגיות טעונות בחברה הישראלית הקשורות בהשכלה גבוהה שרבים נמנעים מלעסוק בהן באופן ישיר ומפורש. ביטוי לכך ניתן למצוא בפרקי הספר העוסקים בשילוב של חרדים וערבים בהשכלה הגבוהה, במעורבות מ"ג ביהודה ושומרון, בתהליך שהוביל למתן הכרה לאוניברסיטה באריאל או, בהליך מתן האישור למרכז הבינתחומי להפוך לאוניברסיטה הפרטית הראשונה בישראל. למרות שמדובר בסוגיות לגביהן קיימת מחלוקת באקדמיה ומחוץ לה, הכתוב מציג תמונה המתבססת בעיקרה על הצגה של עובדות שנמנעת ככל הניתן מאמירות שיפוטיות. הספר מציע קול שאינו נמנע מביקורת ביחס לאופן בו התהליכים נעשים אך עושה זאת תוך הקפדה על הצגה מאוזנת של עובדות ועמדות וביסוס הכתוב על מידע המעניק תוקף לטיעונים המוצגים בפרקיו.

אין בליבי ספק שהספר יכול להוות כלי שרת בידיהם של מעצבי מדיניות ההשכלה הגבוהה בישראל ושל חוקרים העוסקים בחקר ההשכלה הגבוהה. במקביל, הוא גם צפוי לעורר את עניינו של הציבור הרחב המבקש להתחקות אחר תהליכי ההתפתחות של ההשכלה הגבוהה בישראל ולהבין לעומק את התהליכים שהובילו למבנה ולדפוסי ההתנהלות המאפיינים את המערכת כיום. הספר המתבסס על עבודה מחקרית שיטתית, כולל מגוון רחב של נתונים שיתכן וקורא שאינו איש מחקר, עשוי לגלות בהם עניין פחות. עם זאת, סגנון הכתיבה הקולח והמרתק המציג כעלילת מתח את התהליך ואת הכוחות המשפיעים על התפתחותה של מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל, סביר שיתיר מרותק גם את מי שאינו חוקר את התחום. עושר המקורות זוכה לביטוי בגוף הטקסט באופן המאפשר לשמור על רצף הקריאה. גם רשימת מראי המקום המדויקת והבהירה מאפשרת להתחקות בנקל אחר המקורות עליהן הכתוב מתבסס.

אם לסכם, תיאור התהליכים השונים, הפרשנויות והתובנות שעמי וולנסקי פורס בפרקיו השונים של הספר מעניקים יסוד מוצק להבנה של תהליכי העומק שהובילו לעיצוב, למיסוד ולשינוי של מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל. הספר מהווה מסמך מרתק מקורי ועשיר ואין בליבי ספק שהוא צפוי להוות מקור לעיון ולמידה עבור קהלים מגוונים עוד שנים רבות קדימה. הוא מהווה מסמך שיכול לסייע בתהליכי עיצוב המדיניות העתידית של ההשכלה הגבוהה בישראל כמו גם לשרת את ציבור החוקרים שממקדים את מחקריהם בניסיון לחשוף את תהליכי העומק המובילים לעיצובה של השכלה גבוהה בניסיון להוביל לקידומה.

כמו כן וחשוב לא פחות, הספר מציב תמרור המזהיר מפני הסכנות הטמונות במגמות עכשוויות המתבטאות במעורבות והשפעה גוברת והולכת של דרג פוליטי ושל אינטרסים שאינם מקצועיים על תהליכי העיצוב של מדיניות ההשכלה הגבוהה בישראל ועל הישגיה העתידיים. נראה שיצירה של איזון נכון בין אינטרסים פוליטיים לאלה המקצועיים מהווה תנאי לקידומה של מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל ולשמירה על עוצמתה המחקרית ועל מעמדה הבינלאומי.

פרופ' אדם ניר

פרופסור במנהל מדיניות ותכנון בחינוך. עומד בראש הקתדרה ע"ש אברהם שיפמן לחינוך על יסודי באוניברסיטה העברית. בעבר, שימש בתפקיד ראש החוג בבית הספר לחינוך וכיהן כנשיא האגודה הבינלאומית לתכנון חינוך (ISEP).

עיסוקו המחקרי מתמקד בביזור אוטונומיה וניהול עצמי של בתי ספר, במנהיגות ובניהול משאבי אנוש בחינוך ובמדיניות חינוך.